

พุทธธรรมกับการจัดการสิ่งแวดล้อม Buddhism and environmental management

ปัญญา คล้ายเดช

Panya Klaydesh

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Chaiyaphum Buddhist College

E-mail : P_anya_74@hotmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 6 มกราคม 2562

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 28 มกราคม 2562

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 1 กุมภาพันธ์ 2562

บทคัดย่อ

การจัดการสิ่งแวดล้อม เป็นกระบวนการกระจายทรัพยากรที่สำคัญทั้งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อสนองความพอใจในการนำสิ่งแวดล้อมไปใช้อย่างเหมาะสม ในการเป็นปัจจัยหลักและปัจจัยรองในอนาคต เป็นวิธีการดำเนินการ หรือ วิธีการปฏิบัติอย่างมีระบบต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อให้สิ่งแวดล้อมที่ดีดำรงอยู่ได้นานที่สุด โดยการป้องกัน การรักษา และแก้ไขปรับปรุงให้สิ่งแวดล้อมคงสภาพที่ดีเดิมหรือดีขึ้นกว่าเดิม

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประสูติ ตรัสรู้ และ ปรีชาญาณ ในป่า แม้แต่กิจกรรมการบำเพ็ญเพียร และการเผยแพร่พุทธศาสนาของพระพุทธองค์ ก็มักเกิดในป่าแทบทั้งสิ้น ในอดีตพุทธศาสนิกชนรักป่าเพราะป่าคือทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าและศิษย์ของพระองค์อาศัยอยู่ในป่า เพราะป่าคือที่สงบ ช่วยทำให้ร่างกายผ่อนคลาย จิตใจสงบ ปราศจากเสียงรบกวนจากกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ ป่าคือที่ที่ใช้ฝึกตนเองให้รู้แจ้งเห็นจริงเพื่อเอาชนะตัณหา เมื่อพระอัสสชิอยู่ในป่าท่านจะช่วยสอนคนให้เข้าใจ และรู้คุณค่าของป่าเพื่อเขาจะได้ช่วยดูแลรักษาป่า ดังมีตัวอย่างที่ปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปในลักษณะของวัดป่า ป่าวัฒนธรรม ป่าชุมชน และป่าสาธารณะ เป็นต้น

คำสำคัญ : สิ่งแวดล้อม, พระพุทธศาสนา, การจัดการ

Abstract

Environmental management It is the process of distribution of important resources, both natural and man-made. To meet the satisfaction in the proper use of the environment in being the primary and secondary factors in the future It is the method of operation or method of operating systematically in the environment. So that the good environment lasts as long as possible By preventing, treating and improving the environment to maintain the same condition or better than before.

Concepts of environmental management in Buddhism; The Lord Buddha was born, enlightened and reviled in the forest, even practicing meditation activities. And the propagation of Buddhism of the Buddha is almost always born in the forest. In the world, Buddhists love the forest, because the forest is everything to do with the Buddha. The Buddha and his disciples lived in the forest. Because the forest is a peaceful place. It helps the body to relax and calm the mind, free from noise from human activities. When monks live in the forest, you will help them teach people to understand. And know the value of the forest so that he can help save the forest. There are examples that can be seen everywhere in the characteristics of temples, forests, cultural forests, jumchon forests and public forests.

Keywords: environment, Buddhism, Management

บทนำ

สิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างมาก สิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยกระตุ้นให้มนุษย์ได้รับปัจจัยสี่ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรคและที่อยู่อาศัย รวมไปถึงสิ่งอำนวยความสะดวกนานา หากขาดสิ่งแวดล้อมที่จำเป็นแล้วนั้น มักมีปัญหาก็เกิดขึ้นต่อมวลมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ด้วยเหตุดังกล่าวจึงพบว่า ประเทศที่ขาดความสมดุลสิ่งแวดล้อม มักจะพบความยากจนแร้นแค้น ความสั่นคลอนทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง อย่างไรก็ตามสภาพทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองจะอยู่ในฐานะมั่นคงได้นั้น ประเทศจะต้องมีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ เพียงพอที่จะเอื้ออำนวยให้มวลมนุษย์ได้ใช้สอย อีกทั้งต้องมีภาวะแวดล้อมที่ดี ที่สามารถจะทำให้คุณภาพชีวิตของประเทศชาติอยู่ในขั้นอยู่ดีกินดีอีกด้วย ในอดีตมนุษย์ไม่ค่อยกังวลเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมมากนัก เนื่องจากธรรมชาติยังมีความอุดมสมบูรณ์ สามารถยังชีพให้อยู่ได้สบาย แต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ประชากรของโลกได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่งผลกระทบโดยตรงต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในเรื่องของอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และ ปัจจัยอื่น ๆ ทั้งนี้จำเป็นและเกินความจำเป็น ปัญหาที่ตามมาคือการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อใช้พื้นที่เป็นที่ทำกิน การตัดไม้เพื่อการค้าขาย การสูญพันธุ์ของสัตว์ป่าบางชนิด เกิดน้ำท่วมอย่างฉับพลัน สัตว์น้ำบางลง และสัตว์น้ำบางชนิดสูญพันธุ์ไป การเน่าเสียของแม่น้ำในแม่น้ำลำคลอง มลพิษทางอากาศในตัวเมืองใหญ่ ๆ หรือ ในย่านอุตสาหกรรมขยะล้นเมือง เป็นต้น

การจัดการสิ่งแวดล้อม การจัดการ (Management) หมายถึง การสั่งงาน ควบคุมงาน ดำเนินงาน (พจนานุกรมฉบับพระราชบัณฑิตสถาน พ.ศ.2542) เป็น “กระบวนการ กิจกรรมหรือการศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ในอันที่จะเชื่อมั่นได้ว่า กิจกรรมต่าง ๆ ดำเนินไปในแนวทางที่จะบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ (Derak French and Heather Saward)

การจัดการ เป็นกระบวนการ กิจกรรมหรือการศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ในอันที่จะเชื่อมั่นได้ว่า กิจกรรมต่าง ๆ ดำเนินไปในแนวทางที่จะบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน้าที่ในอันที่จะสร้างและรักษาไว้ซึ่งสภาวะที่จะเอื้ออำนวยต่อการบรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความพยายามร่วมกันของกลุ่มบุคคล

สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อม สภาพแวดล้อม สภาวะแวดล้อม คือ สิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพ และชีวภาพ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์ได้ทำขึ้น (พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535) สิ่งแวดล้อม มีรากศัพท์มาจากภาษาฝรั่งเศสคือ Environ แปลว่า Around ฉะนั้น Environment จึงหมายถึง Totality of man's surroundings มีความหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ล้อมรอบตัวเราทั้งสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นสสารและพลังงาน ซึ่งอาจได้แก่ ธรรมชาติ ที่อยู่รอบ ๆ ตัวเราคือ ดิน น้ำ อากาศ ไฟ ภูเขา ฯลฯ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เช่น ถนน บ้านเรือน ที่พักอาศัย โรงงานอุตสาหกรรม และประดิษฐกรรมด้านวัตถุ เช่น รถยนต์ เรือยนต์ ผงซักฟอก ถุงพลาสติก เป็นต้น (ณรงค์ ณ เชียงใหม่, 2525 : 1) “สิ่งแวดล้อม” เป็นสิ่งใดก็ตามไม่ว่าจะเกิดขึ้นได้เอง ในธรรมชาติหรือเกิดจากการกระทำของมนุษย์ แล้วมีผลเกี่ยวข้องกับตัวเราไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อมถือว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้น บุญเสริม พูลสงวน ได้จัดสิ่งแวดล้อมออกเป็น 2 พวก คือ สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (บุญเสริม พูลสงวน, 2541 : 5) สิ่งแวดล้อม หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เห็นได้ด้วยตาเปล่า และไม่สามารถเห็นได้ด้วยตาเปล่า รวมทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น อีกทั้งอาจเป็นรูปธรรมและนามธรรม (เกษม จันทรณ์แก้ว, วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม, 2525 : 1) สิ่งแวดล้อม คือ ทุกสิ่งที่ไม่ใช่ตัวฉันเอง : the environment is everything that is not me (David Wilkinson, Environment and Law, 1st ed. London:Routledge, 2002, p.41)

สรุปว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรม (จับต้องได้และมองเห็นได้) และนามธรรม (วัฒนธรรม แบบแผนประเพณี ความเชื่อ) มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน เป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันไปทั้งระบบ การจัดการสิ่งแวดล้อม (Environment Management) จึงเป็น กระบวนการกระจายทรัพยากรที่สำคัญ ทั้งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อสนองความพอใจในการนำสิ่งแวดล้อมไปใช้อย่างเหมาะสม ในการเป็นปัจจัยหลักและปัจจัยรองในอนาคต (เกษม จันทรณ์แก้ว : 294.) เป็นวิธีการดำเนินการ หรือ วิธีการปฏิบัติอย่างมีระบบต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อให้สิ่งแวดล้อมที่ดีดำรงอยู่ได้นานที่สุด โดยการป้องกัน การรักษา และแก้ไขปรับปรุงให้สิ่งแวดล้อมคงสภาพที่ดีเดิมหรือดีขึ้นกว่าเดิม (จักรพันธ์ ปัญจะสุวรรณ, 2545 : 8) การจัดการสิ่งแวดล้อม (Environmental Management) เป็นการดำเนินการต่อสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้สิ่งแวดล้อมสามารถอำนวยให้มวลมนุษย์มีใช้ตลอดไป

หลักการในการจัดการสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมมีคุณสมบัติและเอกลักษณ์เฉพาะตัวตามประเภท การจัดการสิ่งแวดล้อมจะต้องกำหนดแนวทางในการจัดการให้สอดคล้องกับคุณสมบัติและเอกลักษณ์เฉพาะอย่างและควรกำหนดแนวทางตามชนิดและประเภทเป็นหลักสำคัญ คือ ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่หมดสิ้น (Non-exhaustion Natural Resources) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่อย่างมากมายและจำเป็นต่อร่างกายมนุษย์และสิ่งมีชีวิต เช่น แสงอาทิตย์ อากาศ เป็นต้น หลักการในการจัดการเหล่านี้คือ ควบคุมป้องกันมิให้มีสิ่งแปดเปื้อน ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อมนุษย์ พืช และสัตว์ ควบคุมและป้องกันมิให้เกิดปัญหามลพิษ จากขบวนการอุตสาหกรรม เกษตกรรม และชุมชน ต้องจัดสรรที่แปดเปื้อนให้หมดสิ้น มีกฎหมายควบคุม ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วทดแทนได้ (Renewable Natural Resources)

ทรัพยากรประเภทนี้ได้แก่ ป่าไม้ สัตว์ป่า มนุษย์ พืช ดิน เป็นต้น ทรัพยากรเหล่านี้ถึงแม้จะสามารถเกิดทดแทนได้ก็จริง บางประเภทต้องใช้เวลานานมาก บางประเภทก็เกิดทดแทนได้เร็ว ดังนั้นหลักการบริหารจัดการ ได้แก่ การ จัดให้ระบบนิเวศหรือระบบสิ่งแวดล้อม มีองค์ประกอบภายในที่มีชนิดและปริมาณให้ได้สัดส่วนซึ่งกันและกัน การใช้จะต้องใช้เฉพาะส่วนที่นอกเงยหรือ เพิ่มพูนเท่านั้น ต้องควบคุมและป้องกันให้สต็อกของทรัพยากรมีศักยภาพในการให้ผลิตผลหรือส่วนที่เพิ่มพูนอย่างมีประสิทธิภาพต้องใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและมีระเบียบกฎเกณฑ์และข้อบังคับที่ดี และการใช้จะต้องยึดหลักการทางอนุรักษ์วิทยาเป็นสำคัญ ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป (Exhaustion Natural Resources) ทรัพยากรที่นำมาใช้เพื่อประกอบให้มีความสุขความสบายในยุคหลัง และมักจะทำให้เกิดการพุ่มเพื่อได้แก่น้ำมันปิโตรเลียม ก๊าซธรรมชาติและสินแร่ การจัดการทรัพยากร ประเภทนี้ เน้นหนักทางการประหยัดและป้องกันไม่ให้เกิดการสูญเสีย โดยมีหลักการจัดการ ใช้ทรัพยากรประเภทนี้ตามความจำเป็นเท่านั้น นำส่วนที่เสียแล้วมาใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่า ต้องควบคุมและป้องกันของเสียที่เกิดขึ้นให้น้อยหรือไม่มีเลย

หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นหลักการกว้าง ๆ ผู้ใดไปใช้จำเป็นต้องประยุกต์ให้เข้ากับสถานการณ์และประเภทของสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องใช้ความรู้และประสบการณ์ในสาขาวิชาเฉพาะเป้นพื้นฐาน เพราะยังมีข้อปลีกย่อยอีกหลาย ๆ ประการ ในแต่ละชนิดของสิ่งแวดล้อมที่จะต้องทำความเข้าใจก่อนที่จะดำเนินงาน

วิธีการในการจัดการสิ่งแวดล้อม

ในการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้น มีวิธีการในการจัดการ เช่น การถนอมรักษา เป็นการรักษาสีงแวดล้อมทั้งปริมาณและคุณภาพให้มียู่นานที่สุดโดยพยายามใช้ให้มีประสิทธิภาพ เช่น การเลือกจับปลาที่มีขนาดโตมาใช้ในการบริโภค ไม่จับปลาที่มีขนาดเล็กเกินไป เพื่อให้ปลาเหล่านั้นได้มีโอกาโตขึ้นมาแทนปลาที่ถูกจับไปบริโภค การบูรณะให้กลับฟื้นตัว เป็นการบูรณะสิ่งแวดล้อมที่เกิดความเสียหายให้มีสภาพเหมือนเดิมหรือเกือบเท่าเดิม บางครั้งอาจเรียกว่าการพัฒนาก็ได้ เช่น ป่าไม้ถูกทำลายหมดไปควรมีการปลูกป่าไม้ขึ้นมาทดแทน จะทำให้พื้นที่บริเวณนั้นกลับคืนเป็นป่าไม้ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง การปรับปรุงและใช้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่นการนำแร่โลหะประเภทต่าง ๆ มาถลุงแล้วนำไปสร้างเครื่องจักรกลเครื่องยนต์ หรืออุปกรณ์ต่าง ๆ ซึ่งจะให้ประโยชน์แก่มนุษย์ การนำเอาของเก่ามาประดิษฐ์ใช้ใหม่เป็นการใช้ทรัพยากรที่ใช้แล้วนำกลับมาใช้ใหม่ เช่น เศษเหล็กสามารถนำกลับมาหลอม แล้วแปรรูปมาใช้ประโยชน์ใหม่ได้ เป็นต้น การใช้สิ่งอื่นทดแทนเป็นการนำเอาทรัพยากรอย่างอื่นที่มีมากกว่าหรือหาง่ายกว่ามาใช้ทดแทนทรัพยากรที่หายากหรือกำลัง ขาดแคลน เช่น นำพลาสติกมาใช้แทนโลหะในบางส่วนของเครื่องจักรหรือยานพาหนะ การสำรวจและค้นหาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มเติม เพื่อเตรียมไว้ใช้ประโยชน์ในอนาคต เช่น การสำรวจแหล่งน้ำมันในอ่าวไทยทำให้ค้นพบแหล่งก๊าซธรรมชาติเป็นจำนวนมาก สามารถนำมาใช้ประโยชน์ทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว อีกทั้งช่วยลดปริมาณการนำก๊าซธรรมชาติจากต่างประเทศ การประดิษฐ์ของเทียมขึ้นมาใช้ เพื่อหลีกเลี่ยงหรือลดปริมาณในการนำใช้ทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่นๆ ที่นิยมใช้กันของเทียมที่ผลิตขึ้นมา เช่น ยางเทียม ผ้าเทียม และ ผ้าไหมเทียม เป็นต้น (ศิริพรต ผลสินธ์, 2531 : 196-197) การเผยแพร่ความรู้ เป็นการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อที่จะได้รับความร่วมมืออย่างเต็มที่ และรัฐควรมีบทบาทในการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมโดยการวางแผนจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างรัดกุม การจัดตั้งสมาคม เป็นการจัดตั้งสมาคมหรือชมรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นตัวอย่างวิธีในการจัดการสิ่งแวดล้อม แต่ในทางปฏิบัติเราสามารถ
ใช้วิธีการอื่น ๆ อีกหลายวิธีการในการจัดการสิ่งแวดล้อม

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงประสูติ ตรัสรู้ และ ปรีชาญาณ ในป่า แม้แต่กิจกรรมการบำเพ็ญเพียร และการ
เผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ ก็มักเกิดในป่าแทบทั้งสิ้น ในอดีตพุทธศาสนิกชนรักป่าเพราะป่าคือ
ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าและศิษย์ของพระองค์อาศัยอยู่ในป่า เพราะป่าคือ
ที่สงบ ช่วยทำให้ร่างกายผ่อนคลาย จิตใจสงบ ปราศจากเสียงรบกวนจากกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์
ป่าคือที่ที่ใช้ฝึกตนเองให้รู้แจ้งเห็นจริงเพื่อเอาชนะตัณหา เมื่อพระอัสสชิอยู่ในป่าท่านจะช่วยสอนคนให้
เข้าใจ และรู้คุณค่าของป่าเพื่อเขาจะได้ช่วยดูแลรักษาป่า ดังมีตัวอย่างที่ปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปในลักษณะ
ของวัดป่า ป่าวัฒนธรรม ป่าชุมชน และป่าสาธารณะเป็นต้น (กลุ่มเสขิยธรรม. กองเลขานุการ, 2535)

พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการกระทำ ของพระสงฆ์ที่มีคุณค่าทำอย่าง และสองในหกอย่าง
เกี่ยวข้องกับ การปลูกดอกไม้ ผลไม้ และการปลูกต้นไม้ใหญ่น้อยเพื่อเป็นร่มเงาและเป็นขอบเขตของที่ใช้
ปฏิบัติธรรม ตลอดจนการดูแลรักษาป่าในบริเวณที่อยู่อาศัย จะเห็นได้ว่าเกี่ยวข้องและส่งเสริมการอนุรักษ์
ป่าไม้โดยตรง พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการปฏิบัติธรรมในที่อันสงบ โดยเฉพาะในป่า เช่นบริเวณโคน
ต้นไม้ ในขณะที่อยู่ในป่าพระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตามคำสอนอย่างเคร่งครัด ไม่ตัดต้นไม้ ไม่ฆ่าสัตว์
และไม่เผาทำลายป่า โดยการปฏิบัติเช่นนี้จะช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ ในทางกลับกัน
พระสงฆ์ก็จะเป็นผู้ดูแลรักษาป่า ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างพระสงฆ์กับธรรมชาติ จะช่วยให้คนเห็น
ความสัมพันธ์ของการอาศัยอยู่อย่างผสมกลมกลืนกับธรรมชาติ (กลุ่มเสขิยธรรม. กองเลขานุการ, 2535)

จริยธรรมระหว่างมนุษย์ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของมนุษย์เอง ซึ่งยังไม่ได้พัฒนา
และขาดหายไปหรือถูกละเลย เมื่อพิจารณาหลักจริยธรรมในพระพุทธศาสนาแล้วครอบคลุมไม่เพียงแต่ มนุษย์ต่อ
มนุษย์ มนุษย์ต่อสังคมแต่รวมถึงมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอีกด้วยซึ่งปัจจุบันวิธีคิดและทัศนคติแบบ
พระพุทธศาสนาได้รับความสนใจมากขึ้นในกลุ่มขององค์กรพัฒนาต่าง ๆ ในอนาคตกระแสความคิดแบบนี้อาจ
ขยายตัวอย่างกว้างขวางมากขึ้น และอาจเป็นที่ยอมรับทั้งโลกตะวันตกและตะวันออกก็ได้ ก่อนที่จะตอบว่า
พระพุทธศาสนามีส่วนร่วมและมีวิธีการช่วยแก้ไขปัญหาสังแวดล้อมอย่างไร ควรทำความเข้าใจปัญหา
สิ่งแวดล้อมทุกวันนี้ก่อนแล้วจึงแสวงหาจุดเหมาะสมต่อไป

ปัญหาสังแวดล้อมในปัจจุบัน

ตั้งแต่ได้มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมขึ้นในปี ค.ศ. 1770 เป็นต้นมา การขยายตัวของเศรษฐกิจ
ภาคอุตสาหกรรมได้เป็นไปอย่างกว้างขวางทั่วโลก ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของประชากรของโลกอย่างรวดเร็ว
สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติได้ถูกคุกคามและทำลายลงโดยการกระทำของมนุษย์จนเกิดมลพิษ (Pollution) และ
ได้ส่งผลกระทบต่อมวลมนุษย์อย่างรุนแรงตามระยะเวลาที่ผ่านมา ปัญหาและความสูญเสียคุณภาพของสิ่งแวดล้อมมี
ท่าทีว่าจะเลวร้ายลงทุกวัน อันจะต้องระดมความคิดและการกระทำช่วยกันแก้ไขทุกวันนี้ก็คือ มลพิษทางอากาศ
เกิดจากก๊าซหลายชนิด เช่น คาร์บอนมอนนอกไซด์ คาร์บอนไดออกไซด์ ออกไซด์ของไนโตรเจน สาร
ไฮโดรคาร์บอนต่าง ๆ รวมทั้ง อนุภาคบางชนิดและไอของตะกั่วโรงงานอุตสาหกรรมและยานพาหนะ ยิ่ง
หนาแน่นมากเท่าไร มลพิษในอากาศ ก็เพิ่มมากขึ้นเท่านั้น มลพิษทางน้ำ การที่น้ำในแม่น้ำลำคลองปัจจุบันเน่า
เสีย มีแนวโน้มมากขึ้น เพราะมนุษย์ได้ทิ้งขยะ สารเคมี ปุ๋ย ชากสัตว์ น้ำสกปรกจากโรงงาน ผงซักฟอก ฯลฯ
มนุษย์จึงต้องเผชิญกับน้ำไม่บริสุทธิ์ที่ตนใช้อยู่ซึ่งพิษและมนุษย์ก็ยังรู้ดีต่อไปว่า น้ำเป็นสิ่งสำคัญในชีวิตอย่างหนึ่ง

และน้ำที่ตนใช้อย่างสิ้นเปลืองจะเป็นพิษขึ้นทุกที แต่มนุษย์ก็ยังไม่หยุดยั้งในการทำน้ำให้เป็นพิษ เพราะความละเลย ความเห็นแก่ตัว มั่งง่าย และความไม่เอาใจใส่ของมนุษย์นั่นเอง แม่น้ำลำคลองต่างๆ จึงเน่าเหม็นเป็นจำนวนมาก มลพิษทางดิน การที่ดินเกิดภาวะมลพิษมีที่มาจากหลายสาเหตุ เช่น มูลของสัตว์ การใช้ปุ๋ยเกินพอดี ตะกอนของเกลือ สารเคมี โดยเฉพาะขยะมูลฝอย ถ้ากองทิ้งไว้จะเกิดการสลายตัว ทำให้เกิดสารอินทรีย์และอนินทรีย์ พอฝนตกลงมาน้ำก็จะไหลไปบริเวณข้างเคียง สารต่าง ๆ ก็ตามไปด้วย ทำให้บริเวณนั้นมีพิษไปด้วย นอกจากนี้ขยะบางอย่างก็ยากต่อการทำลายหรือทำลายได้เพียงบางส่วน ถ้าทิ้งไว้ที่ใดก็มักจะคงอยู่ในสภาพเช่นนั้น ถ้าทิ้งลงตามท่อระบายน้ำ จะทำให้เกิดการอุดตัน ถ้าทิ้งลงในแม่น้ำลำคลองจะทำให้ดินขึ้นและเป็นอันตรายต่อเรือที่สัญจรไปมา สิ่งที่จะสลายตัวยากที่กล่าวมา เช่น พลาสติก โลหะ ฝ้าย หนัง เป็นต้น มลพิษทางอุณหภูมิ โลกปัจจุบัน อากาศจะแปรปรวนไปจากอดีตมาก เพราะมนุษย์มีการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็น การเสริมสร้างและทำลายมนุษย์ เช่น ระเบิดไฮโดรเจน การถางป่าตัดต้นไม้ หรือ การอยู่ในเมืองอย่างแออัดไม่มีต้นไม้ทำให้ฝนไม่ตก หรือความร้อนจากอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ เช่น ตู้เย็น เครื่องปรับอากาศ เครื่องจักรต่าง ๆ ตลอดจนความร้อนจากดวงอาทิตย์ เป็นต้น

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมานี้ ล้วนมีผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ในทุก ๆ ด้าน มนุษย์ต้องการผืนดินในการผลิตอาหารธรรมชาติ แต่ขณะนี้ดินก็หมดประสิทธิภาพในการผลิต ทุกวันนี้ต้องสร้างปุ๋ยเคมีเพิ่มความอุดมให้แก่ดินซึ่งผิดธรรมชาติที่เคยเป็นมา ยิ่งเพิ่มปุ๋ยเคมีลงไปมากเท่าไรก็เป็นการทำลายมากเท่านั้น คงต้องใช้เวลานานต่อการย่อยสลาย ผลกระทบที่ส่งเคราะห์ต่าง ๆ ที่ทับถมอยู่บนแผ่นดิน ในช่วงเวลาดังกล่าว ดินก็เสื่อมคุณภาพลงไปเรื่อย ๆ กว่าความอุดมสมบูรณ์จะกลับคืนมาก็คงจะใช้เวลานานทีเดียว ชีวิตมนุษย์ต้องการน้ำเพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่งหลับตาลงแต่ละวัน มนุษย์ต้องใช้น้ำในการอุปโภค บริโภคประจำวัน เช่น อาบ ต้ม ทำความสะอาดร่างกายและสิ่งต่าง ๆ ใช้ในการผลิตผลทางการเกษตรในไร่นา ใช้ในโรงงานอุตสาหกรรม ใช้ในทางการคมนาคม ยานพาหนะบรรทุกคน บรรทุกสิ่งของไปมา ติดต่อกันโดยไม่ต้องลงทุนอะไร ใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ แต่เมื่อเกิดมลพิษทางน้ำ ประโยชน์การใช้งานเหล่านี้ย่อมลดลงและหมดไปในที่สุด แต่ความต้องการใช้ประโยชน์จากน้ำ มิได้หมดไปด้วย เมื่อความต้องการมีมากปัจจัยตอบสนองความต้องการมีน้อย

ปัญหาสิ่งแวดล้อมกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา

ปัญหาโลกร้อนขึ้น ขึ้นโอโซนถูกทำลาย พิษและสัตว์หลายชนิดกำลังจะสูญพันธุ์ การเพิ่มขึ้นของประชากร การแพร่กระจายของมลภาวะและฝนกรด ปัญหาต่างๆ เหล่านี้กำลังรุมเร้าโลกของเราและทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจก็ยังคงดำเนินไปตามปกติ ส่วนสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความโลภซึ่งเป็นผลมาจากกระแสการพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างเดียวยังคงไม่เพียงพอที่จะจัดการกับปัญหาที่โลกกำลังเผชิญอยู่ได้ ที่จริงแล้วความอวดดีของมนุษย์จะถูกควบคุมโดยความเชื่อของศาสนาต่าง ๆ ที่มีปรากฏอยู่บนโลกใบนี้นานมาแล้ว พระพุทธศาสนาสอนให้คนรักความสงบ และเชื่อว่าความเกลียดชังและอาฆวนำไปสู่การทำลายล้างตนเองและผู้อื่น ความโลภ และความเห็นแก่ตัวนำไปสู่ความทุกข์ยาก ยิ่งไปกว่านั้นความเห็นแก่ตัวยังเป็นสาเหตุสำคัญของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ดังคำกล่าวของท่านพุทธทาส ภิกขุ (พุทธทาส ภิกขุ, 2533 : 14) ที่ว่า “ทุกศาสนาต้องการหยุดความเห็นแก่ตัว เมื่อคนตกเป็นทาสของความเห็นแก่ตัว ไม่ต้องหวังว่า จะมีความสงบ พุทธศาสนิกชนที่แท้จริงต้องปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาอย่างจริงจังและจริงใจ เมื่อนั้นเราจึงจะรักษาธรรมชาติไว้ได้ ตราบใดที่คนยังมีความเห็นแก่ตัวอยู่ก็ไม่สามารถที่จะป้องกันการทำลายป่าที่เพิ่มขึ้นได้” นั่นคือ ธรรมชาติมีอยู่อย่างจำกัด แต่ความต้องการของมนุษย์ไม่จำกัด

อย่างไรก็ตามสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมอยู่ที่จิตใจของมนุษย์ ซึ่งเต็มไปด้วยความอวิชชา วิกัลจริต โลโมบ และความเกลียดชัง ฉะนั้นเราจะต้องพยายามหาทางแก้ไขที่จิตวิญญาณ และจิตวิทยา ที่เป็นต้นเหตุของ ปัญหาสิ่งแวดล้อมก่อนที่จะพยายามแก้ไขปัญหาด้านวัตถุด้วยการใช้เทคโนโลยีที่สลับซับซ้อน การศึกษาและ ศาสนาเป็นแนวทางที่จะใช้แก้ปัญหาล้อมได้ โดยการทำให้คนเห็นและเข้าใจธรรมชาติมากขึ้น รู้สึกผลกระทบที่เกิดจากพฤติกรรมของตนเอง เห็นผลที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากการกระทำของตน และทำให้คน เห็นว่าตนสามารถทำสิ่งใหม่ที่ดีและถูกต้องได้ การศึกษาจะต้องช่วยปลูกฝังทัศนคติที่ดีและเปลี่ยนพฤติกรรมที่ ทำลายสิ่งแวดล้อมของคน

ในทางพุทธศาสนา กิจกรรมทางเศรษฐกิจ หมายถึง การมีชีวิตที่ดีที่ประเสริฐ การผลิต การบริโภค และการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ไม่ควรสิ้นสุดที่ตัวมันเองแต่ควรจะสิ้นสุดที่การพัฒนาความเป็นอยู่ที่ดี ขึ้นของบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อม พระพุทธเจ้าทรงสอนให้คนดำเนินชีวิตให้สมดุลกับธรรมชาติโดย การกิน ให้น้อย ท่านสอนให้กินเฉพาะเท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เพราะการทำดังกล่าว จะทำลายธรรมชาติน้อยลง ซึ่งจะช่วยลดมลภาวะลงด้วย การอยู่อย่างผสมกลมกลืนกับธรรมชาติ คนและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ อยู่ภายใต้กฎของ ธรรมชาติ อันได้แก่ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ถ้าทุกชีวิตอยู่ด้วยกันอย่างกลมกลืน เขาก็จะไม่ไปรบกวนสิทธิของ ผู้อื่นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด พระพุทธเจ้าสอนให้คนใช้ธรรมชาติในการพัฒนาจิตใจ พฤติกรรม และศีลธรรมของตนเอง ดังนั้นคนต้องเรียนรู้การใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด

เมื่อมนุษย์ประจักษ์ว่าการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมิใช่นำประโยชน์สุข มาให้แก่มนุษย์ฝ่าย เดียวที่เคยเข้าใจกัน แต่จะนำความหายนะและความทุกข์มาสู่มนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ก็พากันให้ความสนใจ ต่อปัญหานี้มากขึ้นเป็นพิเศษ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาของมนุษยชาติที่ จะต้องเผชิญร่วมกัน ปัจจุบันนี้กระบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมได้เริ่มเคลื่อนไหวกันทั่วโลกเพื่อ ร่วมกันแก้ปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่อย่างท่วมท้นจริง แต่ยังมีมนุษย์อยู่อีกจำนวนไม่น้อยที่คำนึงถึงประโยชน์ส่วน ตนเป็นหลัก มีความเห็นผิดยังคงตั้งหน้าตั้งตาอวดโอ่ผลประโยชน์เพื่อตนเองโดยการทำลายธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงไม่มีความรู้สึกถึงพิษภัยที่กำลังคืบคลานเข้ามา ไม่คิดช่วยแก้ปัญหา แต่ยังคงเพิ่มปัญหา อย่างไม่หยุดยั้ง นักอนุรักษ์ต้องต่อสู้กับปัญหาวิกฤตทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่หนักหน่วงรุนแรงแล้ว ยังจะต้องเผชิญกับมนุษย์ที่ขาดจิตสำนึกซึ่งมีเครื่องมือทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนานาชนิด ไม่ว่าจะเป็น เงินทอง อำนาจ อิทธิพลหรือสิ่งอื่น ๆ ปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ทั้ง มวล คงไม่มีเวลามาจับผิดกันว่าใครคือฆาตกร ผู้ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสียยับเยิน คงไม่สามารถจะ มอบให้ใครกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งรับภาระแก้ปัญหาแต่เพียงกลุ่มเดียว เมื่อมนุษย์ทุกคนบริโภคใช้สอย ทรัพยากรธรรมชาติเช่นเดียวกัน และปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นมาก็เพราะเหตุว่ามนุษย์ใช้สอย ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็นด้วยความประมาท มนุษย์ทุกคนจึงต้องมีส่วนร่วมในการร่วมกัน แก้ปัญหาตามกำลังสติปัญญา ความรู้ความสามารถ อำนาจและหน้าที่ที่ตนมีอยู่

จริยธรรมกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหนึ่งของสังคม มีหน้าที่ให้การศึกษอบรมสั่งสอนศาสนิกชนของตนให้มี จิตสำนึกที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม องค์การพุทธศาสนาไม่มีเครื่องมือมากพร้อมที่จะช่วย อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติได้โดยตรงอย่างบางหน่วยงาน แต่ก็มีพุทธธรรมเป็นแสงสว่างส่องใจให้แก่ มนุษย์ได้มองเห็นตนเอง พฤติกรรมของตนเอง ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเอง เปลี่ยนแปลงชีวิต ตนเอง ให้มีคุณค่า เกิดมาไม่ได้สร้างสรรค์อะไรแก่โลกมาก แต่ไม่สร้างความหายนะแก่โลกมากนักก็น่าจะพอใจได้ ความสูญเสียของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากจะมีสาเหตุมาจากพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ที่เป็นรูปธรรม

อันเป็นที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไปแล้ว ความคิดที่ปราศจากปัญญา ขาดวิจยญาณในการมองปัญหาอย่างเป็นกระบวนการและระบบ ก็เป็นสาเหตุสำคัญแห่งการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่น้อย ที่เห็นชัดเจนก็คือ ป่าไม้ของแต่ละประเทศที่ค่อย ๆ เหลือน้อยลงทุกที เพราะมนุษย์ทำลายป่าหรือแม้กระทั่งรัฐบาลเอง คิดเพียงทรัพย์สินเงินทองที่ได้รับจากป่าเป็นมูลค่าเทียบ ที่สมมติกันขึ้น โดยขาดการคำนึงต่อไปว่า เมื่อป่าหมดไปแล้ว ผลกระทบอะไรจะตามมา แต่พวกเขาคิดเพียงว่า เมื่อป่าหมดพวกเขายังคงร่ำรวยอยู่ดีมีสุข น้ำในแม่น้ำลำคลองหลายสายในตัวเมืองใหญ่ ๆ ที่กำลังจะเน่าอย่างพร้อมเพรียงกัน ในขณะนี้ มีสาเหตุมาจากบรรดาเจ้าของธุรกิจอุตสาหกรรมและรัฐบาลมองปัญหาเฉพาะหน้าว่าเมื่อประเทศมีโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้น ความยากจนจะลดลง ประชาชนจะมีความสุขมากขึ้น แต่ไม่ได้คิดถึงไปอย่างกระบวนการจนครบวงจรว่า โรงงานอุตสาหกรรมเหล่านั้นจะปล่อยน้ำเสียลงในแม่น้ำแล้วน้ำจะเน่าปลาจะตาย นานไปน้ำอุปโภคบริโภคจะขาดแคลนไปทั่ว ดังเช่นประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลาย ประชาชนแม้จะมีเงินมหาศาลมากองท่วมหัวแต่ถ้าต้องดื่มดื่มน้ำเน่าที่เต็มไปด้วยเชื้อโรคก็คงจะหาความสุขไม่ได้ โรงงานอุตสาหกรรมทั้งหลายนอกจากจะสร้างความซอกซำให้แก่น้ำลำคลองอย่างทั่วถึงแล้ว ในขณะนี้ก็ยอมรับกันแล้วว่าปฏิกิริยาเรือนกระจก ซึ่งทำให้อุณหภูมิร้อนขึ้นทุกวัน ก็มีสาเหตุมาจากควันพิษที่ปล่อยออกมาจากโรงงานอุตสาหกรรมนั่นเอง เมื่อมนุษย์ต้องเผชิญหน้ากับความแห้ง เพราะไม่เหลือป่าให้ความชุ่มชื้นอีกต่อไปแล้ว น้ำในแม่น้ำลำคลองก็เน่าไปหมด อากาศบริสุทธิ์ที่หายใจก็กลายเป็นอากาศมีพิษ ชีวิตของมนุษย์ก็จะมีความปลอดภัยน้อยลง มีความสุขน้อยลงแต่ความทุกข์กลับทับถม ทวีคูณประดังเข้ามาทุกด้าน เหล่านี้คือผลอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่ขาดความพร้อมในด้านนามธรรม ขาดสติสัมปชัญญะที่ถูกต้อง ขาดความเห็นต่อสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติที่ถูกต้อง ปัญญาแห่งการมองสรรพสิ่งตามความเป็นจริงอย่างถึงแก่น ครบวงจรเป็นกระบวนการ

พระพุทธศาสนามีคำสอนที่สนับสนุนการพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพเหล่านั้นอย่างเพียงพออยู่แล้ว เช่น เรื่องความกตัญญู, หลักการรู้จักประมาณในการบริโภค, ศีล 5, หลักสันโดษ, หลักอหิงสา, เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, เรื่องสมาธิ, ปัญญาและเรื่องนิพพานซึ่งเป็นหลักธรรมขั้นสูงสุด เป็นต้น ด้านคำสอน พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการดำเนินการทางสายกลาง หลักคำสอนส่วนใหญ่มุ่งให้บุคคลดำรงชีวิตในทางที่เหมาะสม ไม่ตึงเกินไป และหย่อนเกินไป การดำเนินการทุกอย่างให้คำนึงถึงความพอดีเป็นสำคัญ ข้อนี้รวมเอาการรู้จักใช้บริโภคและบริโภคอย่างพอเหมาะไม่มากเกินไป (โภชน มัตตัญญูตา) จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาไม่ส่งเสริมให้มีการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้มากเกินไปจนเกินพอดี โลกปัจจุบันนี้กำลังประสบกับปัญหาสิ่งแวดล้อมหลายด้าน เนื่องจากมนุษย์บริโภคทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป มนุษย์ไม่รู้จักใช้ชีวิตอย่างเหมาะสม และกลมกลืนกับธรรมชาติ มีการทำลายธรรมชาติมากเกินไปกว่าที่ควรจะเป็น

กล่าวได้ว่า พุทธจริยธรรมสภาวะแวดล้อมมองโลกแบบองค์รวม มีความสอดคล้องกับจริยธรรมแห่งระบบนิเวศวิทยา คือทัศนคติที่เห็นความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่งทั้งหลาย ว่ามีสามัญลักษณ์ะคือมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดำรงสภาพอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้วแปรเปลี่ยนไปหรือสลายไปตามกาลเวลา สามัญลักษณ์ะนี้คือลักษณะที่เป็นสามัญเหมือนกันในทุก ๆ สิ่ง เป็นสัจธรรม เป็นความจริงแท้ ขณะที่นิเวศวิทยาอธิบายการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งในรูปของวัฏจักรของสสาร เช่น วัฏจักรของคาร์บอน และวัฏจักรของธาตุอาหารซึ่งจะมีการหมุนเวียนอยู่ในสิ่งแวดล้อมและเข้าสู่สิ่งมีชีวิตหนึ่ง แล้วไปสู่อีกสิ่งมีชีวิตหนึ่ง แล้วคืนกลับสู่สิ่งแวดล้อมและถูกหมุนเวียนกลับไปใช้ใหม่โดยสิ่งมีชีวิตใหม่อีกต่อไปเป็นวัฏจักร และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายล้วนต้องสลายทั้งสิ้น มนุษย์ต้องมีความสำนึกถึงและรับผิดชอบต่อโลกมากขึ้น ดังที่ Nash (Nash, Nancy. The Buddhist Perception of Nature Project. Geneva: Earl & Associates. 1987. p. 31) กล่าวว่า “โลกเล็กลงทุกที และต้องพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้น ทุกวันนี้ ยิ่งกว่าที่แลมาแล้ว จะต้องอธิบายชีวิตในความหมายที่มีความรับผิดชอบต่อจักรวาลมาก

ขึ้น มิใช่แต่เพียงความรับผิดชอบระหว่างชาติต่อชาติ มนุษย์ต่อมนุษย์เท่านั้น แต่มนุษย์ยังต้องรับผิดชอบต่อชีวิตในรูปแบบอื่น ๆ ด้วย”

ทัศนะที่มองเห็นความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่งนี้ย่อมทำให้สามารถลดและละความโลภลงได้ เพราะย่อมประจักษ์แก่ใจได้ว่าตนเองก็ย่อมสลายไป ลูกหลานของตนก็สลายไป ทรัพย์สมบัติและที่ดินของตนก็ย่อมแปรเปลี่ยนไป ย่อมไม่อาจยึดมั่นไว้ได้ มโนคติเช่นนี้จะโน้มนำให้บุคคลมีวิถีดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย และจำเป็นต้องกระตุ้นเพื่อด้านกระแสบริโภคนิยม (Consumerism) เพราะการบริโภคเพื่อตัณหาจะไม่มีวันพอเพียง ความต้องการของมนุษย์มากเท่าไรจึงจะพอ? (How much is enough)

สำหรับพุทธจริยธรรมสภาวะแวดล้อมมีท่าทีที่เน้นความเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม นั่นคือ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งมีค่าในตัวเอง มนุษย์ไม่ได้เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric) หรือเจ้านายของโลก และธรรมชาติเป็นทาส แต่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ (Man is a part of nature) มองธรรมชาติ พืช สัตว์ มนุษย์ ต่างอิงอาศัยกันและกัน หรือ มองแบบองค์รวม (Holistic view) ทุกสิ่งในระบบนี้ ต่างอาศัย เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มนุษย์ไม่สามารถแยกตัวจากระบบนิเวศได้เลย พระพุทธศาสนาเน้นความรักและความเมตตาต่อสรรพสัตว์ไม่เพียงแต่จะห้ามฆ่าสิ่งมีชีวิตเท่านั้น แต่ยังสนับสนุนการอนุรักษ์ชีวิตไม่ว่าจะด้วยวิถีทางใดก็ตาม มนุษย์มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสนองตอบต่อปัจจัยขั้นพื้นฐาน ไม่ทำอันตรายต่อโลกทางธรรมชาติที่มนุษย์อาศัยอยู่ มีท่าทีแบบอ่อนโยน ไม่ก้าวร้าว ไม่ดักตวงต่อธรรมชาติ ถ้าเราปฏิบัติตามคำสอนแห่งพระพุทธศาสนาที่ยึดหลักนิเวศเป็นศูนย์กลาง มนุษย์สามารถลดวิกฤตการสิ่งแวดล้อมได้

บทสรุป

มนุษย์ทำตนเองให้แปลกแยกจากธรรมชาติเพราะวิทยาศาสตร์ได้เปิดเผยความเร่งรีบของธรรมชาติและพัฒนาเป็นเทคโนโลยีชนิดต่าง ๆ จนกระทั่งเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม จึงรับเอาท่าทีที่รุนแรงและรุกรานต่อธรรมชาติ ผลได้รับคือ สุขภาพกายและจิตเสื่อมลง ทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้และหมดสิ้นอย่างรวดเร็ว ปัญหาสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ช่วยเตือนให้ระลึกถึงพุทธธรรม เชื่อว่าไม่เป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน (Unsustainable) เพราะทั้งธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตประสบความหายนะ พุทธศาสนาเสนอวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและรู้จักพอ ประพฤติปฏิบัติตนด้วยการใช้ปัญญาและพัฒนาจิต อยู่กับธรรมชาติไม่ควรเบียดเบียนธรรมชาติ ประดุจดัง “แมลงผึ้งสร้างรังโดยไม่ทำลายสีและกลิ่นของดอกไม้ นำเกสรด้วยจะงอยปากหรือปีกทั้งสองแล้วกลับไปทำรวงรัง” พระองค์ประกาศหลักธรรมแก่เพื่อนมนุษย์โดยไม่คำนึงถึงข้อจำกัดแห่งชาติ เพศ เผ่าพันธุ์ สีผิว วัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิต เพราะต่างล้วนเป็นผลผลิตมาจากกฎธรรมชาติเดียวกัน ยิ่งมองให้ลึกซึ้งในขั้นปรมาตมสภาวะธรรม ก็ยิ่งพบว่าไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีตัวตน ไม่มีเราเขา มีแต่กระแสธรรมชาติล้วน ๆ เท่านั้น ที่กำลังไหลไปตามกฎของธรรมชาติ ต่อมาเมื่อผู้คนจำนวนมากเข้าใจธรรมะของพระองค์ บ้างก็อยู่เหินห่าง บ้างก็มาสมัครใจใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติ ท่ามกลางป่าเขา อันสงบสงัดเยือกเย็น เป็นแบบอย่างชีวิตที่บริโภค ทรัพยากรธรรมชาติเพียงพอยังชีพ ไม่แตะต้องส่วนเกินมาตอบสนองกิเลสตัณหาตามรอยบาทของพระศาสดา กลุ่มชนเหล่านี้เรียกว่าพระสงฆ์ เมื่อมาอยู่ร่วมกันมาก ๆ จะจำเป็นต้องมีกฎระเบียบ สำหรับเป็นข้อปฏิบัติร่วมกันของหมู่คณะเรียกว่า ธรรมวินัย ซึ่งบัญญัติเป็นข้อปฏิบัติออกมา โดยหลักการมุ่งบำรุงรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้อยู่ในสภาพปกติ พุทธบริษัทเมื่อมีความเคารพสักการบูชาในพระรัตนตรัย พึงปฏิบัติธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด มองธรรมชาติที่อยู่รอบตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชีวิต สร้างจิตสำนึกอันประกอบไปด้วยเมตตาและความกตัญญูตอเวทิตั้งใจดูแลรักษาธรรมชาติอย่างเต็มความสามารถ ปัจจุบันมนุษย์กำลังมีความเข้าใจผิดว่าการทำลายธรรมชาติให้ตนได้รับประโยชน์มาก จึงมุ่งหน้าทำลายธรรมชาติทุกอย่างที่ขวางหน้า

เพราะทำลายแล้วได้รับประโยชน์ จึงจำเป็นจะต้องเริ่มให้การศึกษาให้มนุษย์เข้าใจทั่วกันว่า มนุษย์เกิดมาจากธรรมชาติ ธรรมชาติให้ชีวิต ให้ความสะดวกสบาย トラบไธธรรมชาตียังอยู่ในสภาพปกติ ชีวิตก็มีความสุขตลอดไป แต่เมื่อใดมีที่ท้าวว่า ธรรมชาติถูกทำลายจนเสียดุล กฎธรรมชาตีก็นำมาแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย ในที่สุดความทุกข์ก็จะตกแก่มนุษย์ทั่วกันโดยไม่มีเงื่อนไขว่า ผู้คนมีส่วนในการทำลายหรือไม่

บรรณานุกรม

เกษม จันทรณ์แก้ว. (2525). **วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์.

จักรพันธ์ ปัญจะสุวรรณ. (2545). **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

พจนานุกรมฉบับพระราชบัณฑิตสถาน พ.ศ. 2542.

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535.

พุทธทาส ภิกขุ. (2533). **พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ณรงค์ ณ เชียงใหม่. (2525). **มลพิษสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์.

บุญเสริม พูลสงวน. (2541). **ความรู้พื้นฐานทางสิ่งแวดล้อม ใน วิทยาการสิ่งแวดล้อมสำหรับโรงเรียนและชุมชน**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ศิริพรต ผลสินธ์. (2531). **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร : ดี ดี บุคส์โตร์.

Nash, Nancy. (1987). **the Buddhist Perception of Nature Project**. Geneva: Earl & Associates.

David Wilkinson. (2002). **Environment and Law**. London: Routledge.

Leopold, A. (1970). **The Land Ethics in a Sand Almanac County**. New York: Ballantine Books.